

„Ne engedelmeskedj előre!”

METAETIKAI TÖPRENGÉSEK

Legnagyobb bűn a gyávaság.

Lévi Máté és Jesua Ha-Nocri (?)

Tanulmányom voltaképpen két képhez kapcsolódik; és legalább ennyire két mondathoz is: egy méltán híres regény méltán híres mondatához meg egy fontos történész jótanácsához; leginkább pedig e képek és mondatok jelen-vonatkozásához.

Igazság szerint – már ha ez itt a helyes kifejezés, mindenesetre egy esemény jelleggel felfogott igazság szerint – nem én találtam rá a két képre, hanem – bármily fennkölten, talányosan vagy misztikusan is hangozzék – inkább e két kép mint fénykép talált rám.

Vélhetőleg majd mindannyian ismerjük a megrendítő rátalálások, találkozások egy sor típusát: szerelem, nagy és mély barátságok, számunkra fontos műalkotásokkal való talál-

kozás, stb. Számomra a legutolsó ilyenén élmény meglehetősen friss: a nyár végén megadatott, hogy eljussak Colmarba, s Colmaron belül a már elnevezésében is csodálatos, a francia-német megbékélést mintegy szimbolizáló Musée d’Unterlindenbe (a helyiek is hajlamosak németesen ejteni az Unterlindent). Itt találkozhattam – mindenféle reputáció után előben először – Matthias Grünewald remekművével, az Isenheimi szárnyas oltárral. Sajnos vagy nem sajnós nem erről, nem is ennek valamilyen fénykép-reprójáról fogok beszélni, ám nem véletlenül hoztam szóba a dolgot. Ugyanis amit Grünewald révén átéltem, az a megrendítő találkozások egy olyan típusába is besorolható volna, ami az előbbi felsorolásból részint kimaradt. Hiszen nem egyszerűen egy jelentős műalkotással találkoztam. A – Rudolf Otto terminusával szólván – numinózussal, numinózus találkozással akadt dolgom, melyet minden bi-

A debreceni igazság-konferencián („Közéletések az igazsághoz”) 2018. október 5-én elhangzott előadás szerkesztett és kibővített változata. Köszönöm Domokos Áron, Margócsy István és Tóth-Barbalics István észrevételeit.

zonnal jóval kevesebben ismernek, pláne élnek át személyesen, mint az előbb felsorolt megrendítő találkozásokat; s éppenséggel magamról sem mondhatnám, hogy mélységesen és alaposan ismerem. Azaz a Grünewald-élmény messze túlmutatott azon az esztétikai-művtöris reflexión és rácsodálkozáson, hogy „hú, élőben is mennyire kolorisztikus az ábrázolás!”, vagy „milyen elképesztőek a fényviszonyok!”, esetleg „milyen izgalmasan kontextualizálják a Schongauer-termék magát az *Isenheimi oltárt!*”, netán „mennyire igaza volt XY-nak, amikor itt-és-itt ezt mondta Grünewaldról!” Ugyan továbbra sem támadt kedvem – és persze most sincs! – visszarepülni mondjuk 1516-ba (a szárnyasoltár 1516-ra készült el), de elementárisan megtapasztaltam: nem tudok többet életről és halálról, mint ő; s még inkább: nem éreztem magam fölényben és biztonságban Grünewald világával (vagy inkább a Grünewald ábrázolta világgal) szemben.

Azonban a Grünewalddal találkozás – dacára minden numinóztatásnak – annyiban mégiscsak félrevezető lehet, hogy a két fotó, amelyekhez kapcsolódni szeretnék, egyáltalán nem számít műalkotásnak: nem ilyen intencióval jöttek létre, nem is ekként kanonizálódtak, technikai kivitelezésükben sem művészi tökélyek – bár bravúrosnak bravúrosak, már-már a véletlen reneszánsz regiszterén

vagy magasságában. Az utóbbi időben divatba jött 'véletlen reneszánsz' kifejezés ugyebár olyan nagyon ritka hírfotókat vagy legalábbis médiaforgasztásra szánt fotókat jelöl, amelyekben oly mértékben és minőségben áll össze a kompozíció és a téma, állnak össze a fényviszonyok és mindenek, hogy első ránézésre valamely gondosan kimunkált klasszikus festmény utánérzését keltik, akár Fibonacci-spirállal és aranymetszéssel. Vélném: *a két tárgyalandó fénykép a numinózus felé mutat.*

Lássuk a két fotót. Előbb a rémítő-sokkolót, aztán a reménykeltő-sokkolót (utóbbi talán többeknek ismerős lehet). Majd jöjjön némi ekphrasis, képleírás a fotókhoz és kontextualizálás; magyarázat hozzájuk, hogy mit is jelenítenek meg.

Az első fotó egy ún. Rassenschande kipellengérezését ábrázolja. Magyarul 'fajgyalázasnak' hívták egykoron (ez a kifejezés egyelőre nem jött vissza a fősodorba, ám e sorok írójának egyre kevésbé van szemernyi kétsége is afelől, hogy bármilyen ostobaság és embertelenség – vagy nagyonis emberi aljasság – visszatérhet). Valamikor 1941 és 1944 között járhatunk, s a fotó előterében két fiatal, jó arcú, szép, rendes körülmények között kifejezetten vonzó emberi lényt láthatunk a rituális megalázottság legmélyebb bugyrai-

ban, szégyentáblával a nyakukon. A lengyel lány és a német fiú – akiket nem tudtam magamban nem meg személyesíteni, s elneveztem őket Małgorzatának, illetve Hansnak – bűne óriási volt náci felfogás szerint: kölcsönös beleegyezésen nyugvó, még az is lehet – sőt a megszegyenyítés erőteljességét, dinamikáját tekintve fölöttébb valószínű –, hogy kifejezetten szerelmi alapokra épülő szexuális kapcsolatra léptek. „A népi közösség¹ árulója vagyok” – így a felirat Hans tábláján. „Lengyel disznó vagyok” – így Małgorzatáén (s kihasználva azt a lehetőséget, hogy a disznó németül semlegesnemű; a lengyel lány eképpen megfosztatik nőiségétől).² Hisz’ még belegondol-

ni is szörnyű, hogy mi jöhet ki egy ilyen német-lengyel keveredésből: egy Miroslav Klose? Vagy egy Lukas Podolski? Netán hosszas asszimiláció, „népi együttélés” után – egy Nietzsche?

Ami a láthatatlan csavar a történetben, amelyet ez a fotó is illusztrál, némi leegyszerűsítéssel: a lokális közösséget senki nem kényszerítette arra erővel és hatékonyan, hogy feljelentsen és pláne, hogy részt vegyen a – nevezzük így – nyilvános autoda-fén. Ez így persze túlzás és leegyszerűsítés. Inkább úgy kéne fogalmazni, hogy a náci totalitárius rezsimnek ekkor már – minimum kb. ’41-ben

járhatunk – nemigen volt energiája, omnipotens, mindenre kiterjedő figyelme, hogy durván szankcionálja, ha valaki elmulasztotta a feljelentést egy általa látott-észlelt lengyel-német szexuális kapcsolatról. Nem hogy nem végezték ki, de még KZ-be vagy sima börtönbe sem küldték, sőt még az állásából sem rúgták ki azt, akiről utólag kiderült, hogy nem jelentett föl. *Ha pedig egyszerűen csak nem voltál hajlandó megjelenni az autódafén, akkor még annyira sem szankcionáltak.*

Vagyis a fotón élénk táruló rettenet azért tudott működni, mert számosan önként és dalolva, ha nem is kéjjel öltek, de a legkevesebb, hogy feljelentettek; még többen egyszerűen csak részt vettek és jelen voltak. Némelyek nyilván kihasználták a lehetőséget (kiindulva a fotón megjelenő szegényes-paraszti világból, a kisszerű lehetőséget; faszolni lehetett Hans biciklijét – „Hans, erre neked már úgysem lesz szükséged!” –, le lehetett nyúlni Małgorzata rúzs-készletét és kimenős ruháját), illetve lehetett gyűlölködni és fölényeskedni. Pl. a képen háttérben és részint fedésben, de szinte hajszálpontosan a középpontban álló nőalak gúnyos mosolyában képtelen vagyok nem észrevenni a gyűlölködő fölényeskedést.³ A démoniádat fokozza, hogy a fotón mintha nem is a hatósági ember, a Małgorzata által jórészt takarásban lévő rendőrfigura tűnne

a legrémítőbbnek,⁴ s az egyszerűen csak jelenlévők mintegy pusztán felsejlenek.

Nézzük a második fotót, a reménykeltő-sokkolót.

Az előzővel szemben ennek a fényképnek a pontos születési dátuma és helyszíne is ismeretes: a hamburgi kikötő, 1936. június 13-a, késő délelőtti órák. A felvétel egy nagyobb sorozat része, s jeles esemény megörökítéséhez kötődik: a Horst Wessel, ún. bark vitorlás iskolahajó nyilvános felavatásához. Az avatáson maga a Führer is megjelent, s helyettese, Rudolf Hess mondott beszédet. A hajó egyébként ma is üzemel, immáron az Egyesült Államok Parti Őrségének (USCG) gyakorló barkjaként, természetesen a jobban csengő Eagle névvel.

Ami a képen az azonnal szembezőkö látnivaló, s a bekarikázás még külön ki is emeli: a kikötői munkások, mérnökök, a technikai és segédszemélyzet, mind-mind az egybegyűltek ún. német köszöntésre (hát ennek németiségéhez biztosan volna egy-két szava akármely valamire való olasz fasisztának...) emelik a kezüket – egyvalaki kivételével. Pontosabban, ha alaposan szemügyre vesszük a fotót – s e fotót többen alaposan szemügyre vették –, akkor a náci karlendítés dominanciája mellett és mögött észrevehetjük a

fokozatokat, a kevésbé lelkesültség, sőt tartózkodás apró-cseprőbb jeleit; némelyek alig vagy talán egyáltalán nem is emelik fel a kezüket. Ám csak egyetlen figura van a képen, aki osztréntatív módon keresztbe fonja a karját a mellén. Azaz békés, szelíd, de határozott és látványos módon tiltakozik. Demonstrál.

Az illető neve August Landmesser. Nem volt sem zsidó, sem baloldali; egyáltalán semmi köze sem volt semmiféle szervezett ellenálláshoz. Egyszerű melósként dolgozott, a gazdasági világválság alatt még a náci pártba is belép, hogy álláshoz jusson. Aztán egyre több mindentől eleget, s ráadásul a Rassenschande minősített esetébe keveredett: beleszeretett egy zsidó hölgybe, Irma Ecklerbe (a fotó készültekor már együtt

vannak). Gyermekai is születtek tőle, emiatt többször letartóztatják, és munkatáborba kerül; a háború végén retorzióként besorozzák egy hírhedt büntető kommandóba, a jugoszláv partizánháborúban hal meg.⁵

Bármily meghökkentő, de a képen látható magatartásnak semmi közvetlen következménye nem lett – még akkor sem, ha a fényképen nem Landmesser található... Adott ugyanis egy korunkhoz méltó, aprócska post-truth vonatkozás: nem tudjuk, hogy *tényleg* August Landmesser van-e a képen. Tudniillik nem sokkal azután, hogy a fotó elhíresült (a *Die Zeit* hozta nyilvánosságra valamikor a '90-es évek elején), felmerült egy másik lehetőség: talán Gustav Wegert a keresztbe font karú férfi a képen. Wegert hitvalló

keresztény volt, a náci rendszer hívő ellenzékéhez tartozott; jóval a háború után halt meg, de a fénykép napvilágra kerülésekor már nem élt. Ráismerni vélt a fia, aki tudta, hogy az apja hamburgi dokkmunkás ekkortájt. A vita természetesen azóta sem zárult le, vélhetőleg nem is fog.

De nem ez a lényeges.

Megismételném: a fényképen látható magatartásnak semmilyen közvetlen következménye nem lett.⁶ Akár Landmesser, akár Wegert bizonyult ilyen bátorinak: a keresztbe font kar '36 júniusában, a hamburgi kikötőben megúszható volt.

Ahová a két fotóval és a rájuk vonatkozó ekphrazisszal megérkezendő vagyok:

Ad 1. Vegyük észre, hogy vannak olyan szituációk, amikor egyszerűen nincs, nem létezik jó választás – csak rossz és még rosszabb eshetőségek között választhatunk (s a Landmesser név eszembe idézi: pl. Kafka művészete milyen sokat tud erről...).

Ad 2. Ezekhez a szituációkhoz, mint a fotókon látottakhoz is, igen gyakran azért érkezünk meg, azért kerülünk beléjük, mert *valamilyen módon* (ez a megszorítás fontos lesz!) gyávák vagyunk. Azaz egyáltalán nem feltétlenül csak gonoszságból választjuk a megengedhetetlent, mint Brünhilde (aki egyáltalán nem gyáva, inkább, ahogy Kant monda-

ná, legalábbis Vidrányi fordításában, a romlott szív hajlamából cselekszik), és nem is a közvetlen erőszaknak engedelmessé válnak – nyilván az ilyesmi is gyakran közrejátszik, nem tagadom –, hanem megpróbáljuk kitalálni, mi az előzetes elvárás, és ehhez idomulunk. Ergo: e fényképeken többen, sokan gyávaságból szerepelnek (egyáltalán, vagy úgy, ahogyan).

Ami éppen ezért belém hasított ezeket a képeket nézve, igen, az a méltán híres regény méltán híres mondata. „Legnagyobb bűn a gyávaság.” Nos, e kijelentés státusza meglehetősen furcsa a bulgakovi szövegen belül: Jesua Ha-Nocrinak tulajdonítják, de az ő szájából nem halljuk. A tulajdonításról viszont kiderül: Jesua megrémül attól, hogy regénybeli egyetlen hűséges tanítványa, Lévi Máté, mennyire félreérti mindazt, amit ő, Jesua, mond, s hogy micsoda számárságok vannak azon a pergamenen, amelyre Máté az ő, Jesua szavait jegyzi föl. Továbbá a Jesua kivégzéséről beszámoló NKVD-s/GRU-s, akarom mondani római titkosszolgálati vezető is említést tesz egy tartalmilag hasonló kijelentésről közvetlenül a kereszthalál előtt, de ő – a titkosszolgálati vezető – mint ha másra sem tenne kísérletet, mint hogy kitalálja: mit szeretne hallani Jesua másik, titkos (és bizony meglehetősen gyáva) tanítványa, vagyis Pilátus; pl. azt, hogy mit is mondott mestere, a vándorfilozófus az utol-

só szavaival. Azaz leginkább Pilátus perspektívájából és perspektívájában képződik meg ez a biblikusan nem kanonizált – de persze szöveg-helyekkel játékba és érintkezésbe hozható, gondoljunk csak pl. a „Ne féljetek!”-re vagy Péter és a kakasszó történetére – jézusi (vagy hát Jesua Ha-Nocri-féle) kijelentés, amelyet roppant bonyolult és szövevényes viszony fűz ahhoz a természetesen nagyon is kanonizált, s a regénybe is beépülő pilátusi kérdéshez, melyet a római helytartó Jézushoz intéz: „Micsoda az az igazság?” (Ami Nietzsche szerint az egyetlen filozófiai kérdés az Újszövetségben.)

A gyávaságról tett kijelentés nyilván nem szó szerint értendő, nem túlfeszítendő: mindannyian azért vagyunk életben, mert többször picit vagy nagyon gyávák voltunk. Én a magam részéről bizonyosan és számos alkalommal.

A túlfeszítés visszafogásához nem árt egy kis Nietzsche (az ún. középső vagy átmeneti korszakból, a *Zarathustra* keletkezésének idejéből); Nietzsche persze maga is azonnal túlfeszít:

Könnyen belátható, hogy bármely morális rendszer tönkre tette volna az emberiséget, hogyha egészében az előírásai szerint éltek volna – lebírhátatlan „amoralitása” élteti még mindig az emberiséget. Csakhogy, ami talán kevésbé kézenfekvő, pedig nem kevésbé

bizonyos: az egyént is, aki hite szerint *saját* morális akaratának tökéletes végrehajtója. Jézus, Epiktétosz, Zarathustra, Buddha, még az ilyen egyént is csak a legmélyeségsébb és legalaposabb „amoralitás” éltette és éltette tovább, bármily kevésbé tudatosult is benne ez a tény.⁷

Természetesen mindez jócskán árnyalható és árnyalendő, hiszen pl. a Jézus-áldozat részint pont azért következett be, mert Jézus úgy élt, ahogy: az elveinek megfelelően. De világos: ha bármilyen morális rendszert abszolutizálunk, s tényleg „egészében az előírásai szerint éltek volna”, akkor vége volna a dalnak (*in sensu literalis*: tálib fundamentalisták betiltották az utcai táncolást és dobolást is; s ha már itt vagyunk a „protestáns Rómában”: anno ismert ilyesmit a radikális protestantizmus is). Ha tényleg abszolutizáljuk a gyávaságot, akkor ahhoz az agonikus, legjobb esetben erényetikához, rosszabb esetben vérgőzös örülethez jutunk, amelynek propagandisztikus megfogalmazása – a két fénykép történelmi idejében maradvány – úgy a náci, mint a kommunista oldalon előkerült: „Inkább hősként egy pillanattig, mint rabszolgaként egy életen át”; „Inkább állva meghalni, mint térden állva élni”.⁸ Bulgakov Jesuája – illetve egy vélhetően részint képzetes Jesuán át Pilátus – nyilvánvalóan nem erre gondol.

De hát akkor milyen értelemben a legnagyobb bűn a gyávaság? Ebben, ennek pontosításában segíthet a két fénykép – vessünk rájuk egy újabb pillantást, és gondoljuk végig a hozzájuk fűzöttet.

Az előre engedelmesség gyávasága az, ami a legnagyobb bűn. Természetesen erre gondolhatott Pilátus, aki nem úgy általában véve gyáva, és sokkal reflektáltabb-disztinktebb formában – hiszen Woland mellett, s filozófiatörténeti jártasságát kevésbé fitogtatva, mint Woland, ő a regény filozófiailag is legreflektáltabb-disztinktebb alakja – Jesua is (egy álomjelenetben, Pilátussal beszélgetve, Jesua azt emeli ki, hogy az egyik legocsmányabb emberi bűn a gyávaság).

Szó se róla: az előre engedelmesség mélyen belénk kódolt. Pl. pár évtizede régészeti és állat-viselkedéstani kutatások, újabban genetikai kutatások is alátámasztani látszanak, hogy korábbi elképzelésekkel szemben a domesztikáció, az állatok háziasítása nem egyszerűen az ember újítása volt, s nem egyszerűen az engedelmesség másoknak való betanítása volt. Inkább afféle „koevolúció” zajlott, a kölcsönös alkalmazkodás, a kölcsönös és előre alkalmazkodás elsajátítása, mindenféle előnyökért cserébe. Hiszen ne vicceljünk, kár is volna tagadni: az előre engedelmesség mint az együttműködés sajátos formájának begyakorlása számos ha-

szonnal jár. Mondjuk egy hegelizáló nyelven szólva: a domesztikációval is beléptünk az úr-szolga dialektikába; az idomár maga is idomul, nemcsak valamilyen neutrális, hanem kegyetlenül nyers értelemben is.

A kortárs jelen, a post-truth világa és a posztfaktikus világ nyilvánvalóan tömegesen termel ilyen, hogy mondjam finoman: az előre engedelmességnek és a konformitásnak roppantmód kedvező helyzeteket (természetesen akár a fotókon látott totalitárius kellékek nélkül).⁹

De ez eddig csak diagnosztikus és nem terapeutikus beszédmód. Csak panaszolkodás lesz, vagy valami más is? Vagyis: mi ilyenkor a teendő?

Őszintén és halálosan komolyan mondom: nem tudom. Fogalmam sincs. Sem kötelességtikai, sem erényetikai, sem következményetikai – magyarán semmilyen normatív etikai – fogalmam.¹⁰ *Ténylegesen* nincs. Ám a filozófiában az a jó – többek között az is tud jó lenni a filozófiában –, amit a filozófia relatív tényfüggetlenségének nevezhetünk. Szokás ezen olykor mulatni is, beidézni az „um so schlimmer für die Tatsachen”-t meg Hegel habilitációs írását.¹¹ És komolyan: mennyi minden képtelenséget összehordtak már filozófusok; ám cáfolja és érvényteleníti-e ez a filozófiát? Aligha; persze azért jó, ha időről időre számvetésre

készíteti. Még afelől is erős, jól megalapozott kétségeim vannak – s tudtommal akadunk ezzel így páran –, hogy a descartes-i értelemben lelki és testi szubsztanciáim volnának, nem hogy a kettő – miként szintén ő feltételezi – tobozmirigyben kapcsolódna-hangolódna össze. Cáfolja-e mindez a kartézianus filozófiát? Ne vicceljünk. Talán még szerencsésebb példa – időben és tematikusan is közelebb maradván a fotókhoz és Lévi Máté mondatához – Hannah Arendt és a gonosz banalitásának elmélete. Arendt, közismert módon, Eichmann kapcsán dolgozta ki a koncepcióját. Történészek tucatjai szedték szét az arendti Eichmann-portrét: Eichmann egyáltalán nem az a gondolattalan *Schreibtischtäter* [desk murderer] volt, akinek Arendt lefestette. Ám az arendti teória nagyon is tartható, sőt nagyon is termékenyen hasznosítható a modern-bürokratikus totalitárius rezsimek vizsgálata során, annak dacára, hogy nem áll arra, amire/akire Arendt eredetileg vonatkoztatta.

S filozófiai tanácsokkal nemcsak céhbéli filozófusok szolgálhatnak. Az előadás főcímét az idehaza is viszonylag ismert Timothy Snyder amerikai történészről kölcsönöztem (*Véres övezet* stb.). Az „um so schlimmer für die Tatsachen” örvén imént említettek persze vele is összefüggés-

be hozhatóak. Snyder óriási koponya, nagyon nagy történész, de amikor olyan vizekre merészkedik, ahol még nem profi tengerész – félreértés ne essék: úgy gondolom, nem hogy a filozófusi, de az általában vett értelmiségi lét elengedhetetlen része, hogy az ember olyan vizekre is kimerészkedjen, ahol nem ismerős (akár nietzschei új Kolumbuszként, akár csak az elemi kritikai hagyomány és gondolkodás begyakorlásaként és ápolásaként) –, nos, ilyenkor kelet-európai fülnek meghökkentő kijelentéseket is tud tenni. Pl. hogy az ún. eurázsianizmus a Putyin-korszak találmánya. Én csak afféle műkedvelő orosz vagyok,¹² de az eurázsianizmus régi-régi gyökereiről még én is hallottam harangozni (apropó: mindenkinek tudom ajánlani Kiss Lajos kiváló friss írását az eurázsianizmus ma minden bizonnyal legbefolyásosabb alakjáról, Alekszandr Duginról¹³).

Ám ami igazán fontos: Snyder kifejezetten hasznos *metaetikai* tanáccsal szolgál. Egészen pontosan 20 pontba szedte jótanácsait a post-truth és felemelkedő autoritér rezsimek kombináció esetére. Ezek a 2. ponttól az utolsóig igen eszélyes, éles elméjű, ráadásul pragmatikusan is könnyen alkalmazható megfontolásokat magukban rejtő *normatív* tanácsok; nagy többségük, bár szerintem nem mindegyikük, a mi kelet-európai helyzetünkre és hely-

zetünkben is jól applikálható; és erősen építenek a legkülönbözőbb normatív etikai tradíciók ápolására. Olyas normatív etikai kérdésekre adnak választ, hogy mit kell tennem, milyen erényeimet érdemes begyakorolnom, de legalábbis a berzsdásodástól megmenteni, mely kötelességeim a legfontosabbak?¹⁴

A számomra legizgalmasabb azonban az első pont. Ez nem ad semmiféle illetén, az előbb említett módon normatív választ vagy megoldást. Eszmetörténetileg, vélném, érdekesen hangolt a textus, egyszerűen nem tudom nem belehallani (mármint az önkomentár-részbe) a foucault-i biopolitika és biohatalom nagy diskurzusát, a modern hatalom természetének fontos alakváltozására utalást: vagyis az arra utalást, hogy a pallosjogot, a halálba küldés, illetve élve hagyás szuverenitását felváltotta az élni segítés és halni hagyás modern szuverenitása.

De a lényeg, hogy nem következik belőle, ebből a snyderi első pontból, egy operacionalizálható cselek-

véssor, bármilyen tett – egyáltalán kérdés, hogy mi következik belőle? Persze némi megszorításokkal következik belőle a 2.-tól a 20.-ig mind a 19 további pont (retorikailag, hangsúlyosul, érzületileg előkészíti őket); bizonyos mértékig ráépülnek erre az első pontra. De következhetne ebből az első pontból számos más 19 pont, s egyáltalán nem szükségszerű, hogy éppen ez a 19 pont következett. Az egyetlen, ami igazán következik belőle: Ne próbáld meg előre kitalálni, hogy milyen elvárásoknak kéne megfelelned! Hallgassuk csak ezt az első pontot, az első – és szerintem legfontosabb – jótanácsot, a kommentárral együtt:

Ne engedelmessédj előre! – Az autoriter rendszerek hatalmuk nagy részét ingyen szerzik meg. Az ilyen rendszerben az emberek hajlamosak arra gondolni, vajon mit akar tőlük az elnyomó rendszer, és elkezdnek aszerint viselkedni, anélkül, hogy erre kérnék őket. Ne csináld ezt. Az előzetes engedelmesség megmutatja a rendszernek, mit tehet meg, és felgyorsítja a szabadság elvételét.¹⁵

JEGYZETEK

1. A 'Volksgemeinschaft' – aminek magyarítása a 'népi közösség' – velejéig náci terminus, akárcsak a 'Rassenschande'. Utóbbi egyébként erőteljesen diakrón jellegzetességeket

mutató fogalom, s előbbihez nem kapcsolódott szükségszerűen, legalábbis egy ideig nem volt szükségszerű a kapcsolat (a fordulópontot a világháború, majd a keleti kényszermunkások tö-

megegyezése képezte). A 'Rassenschande' a náci diskurzusokban sokáig elsősorban a zsidó-nemzsidó (másodsorban pedig az ún. színesbőrűekkel – csodálatos kifejezés! hisz' kinek nem színes a bőre? – létrejövő) kapcsolatok jelölésére szolgált. Hogy Hans a Volksgemeinschaft része, Małgorzata pedig soha nem lehet az, nos, ez náci felfogás alapján 1937-ben is világos volt, de kapcsolatuk kb. 1940 tavaszáig (ún. Polen-Erlasse) nem számított volna Rassenschandénak.

2. Külön elemzés tárgya lehetne a Małgorzata hajába vágott szégyentincs. A szégyentincs a tincs hiánya: jobb esetben belevágják, rosszabb esetben beletépik az áldozat hajába; a női test fegyelmezésének és megbüntetésének régesréggi eszköze. Gyakran csak előzetes eszköz, s követi a hajzattól való teljes megfosztás (és egyéb erőszak). E büntetésforma univerzális: átível korokon, tereken és ideológiai korlátokon is – gondoljunk a németekkel úgymond „hanyattfekve kollaboráló” francia nők kopaszra nyírására a világháború végén. Lásd ehhez bővebben: Alain Brossat: *Les tondues. Un carnaval moche*. Manya, Paris, 1992. Természetesen ötvöződhetnek mind ebben lokális hagyományok is: az Oroszországhoz tartozó lengyel területeken, az orosz birodalmi gyakorlat-hoz igazodó módon, bevett szokásnak számított a fegyencek fejhajzatát félig leborotvtálni a látható elkülöníthetőség érdekében.
3. S képtelen vagyok nem észrevenni azt a rezponzív emotivitást – attól tartok, Lévinasnak a szó elretentő értelmében is igaza van, a másik arca min-

dig a személyiség próbaköve, megszólítva és beszédre sarkallva bennünket –, amit e gyűlölködő fölényeskedés kivált belőlem: Brünhildének neveztem el magamban e nőalakot, aki nyilván és láthatólag iszonyúan büszke az ő fertelmes „tisztaságára”, és akire tán még „az oroszok” sem néznek rá '45-ben – valami azt súgja, hogy nem a nyugati német területeken készült a fénykép –, amikor igen sajnálatos módon beigazolják Goebbelts doktor némely rájuk vonatkozó jóslatát, és így „azonnal elvesztették a békebeli propagandaháború első csatáját”. Lásd ehhez pl. Kolozsi Ádám interjúját Pető Andreával: https://index.hu/techtud/2018/08/03/peto_andrea.szovjet_katonak.ii_vilaghaboru.nemi_eroszak/

4. A totalitárius szituáció vissza-visszatérő, mégis rendre elfelejtett és nem éppen megnyugtató jellegzetességéről van szó. Nem egy erőszak-centrum létezik, s ezek az erőszakcentrumok nem csupán fölülről (hatóságilag, bürokratikusán stb.) irányítanak. Az egyik leglidércesebb idevágó olvasmányélményem a jórészt Hitler-monológokból, de kisebbrészt ál- vagy akár valódi beszélgetésekből felépülő *Asztali beszélgetések* egy részlete: ezerkilencszáznegyvenegy végén járunk, főhadiszállás, kvázi-beszélgetés a „Führer” és környezete között. Szóba jön az ún. Mischlinge („keverékek”), illetve a vegyes házasságban élő árjak, úgymond, problémája. Hitler egyik kedvenc gépírónője elkezdi fröcsögni, hogy hát az a német nő, aki hozzámert egy zsidóhoz, akiből ennyire hiányzik a faji öntudat, az kívül helyezte magát

a népi közösségen, és meg is érdemli a sorsát. És a „Führer” szól rá, hogy ne beszéljen így: egészen addig, amíg ő nem jött, addig senki nem tudta a faji problematikát a maga kellő súlyánál fogva mérlegelni (e többször megismételt „gondolatához” másutt hozzáfűzi: különben sem lehet kétszáz év bűneit egyik napról a másikra megoldani). Az egész szövegekörnyezetből világos, hogy a gépíró – aki egyébként családneve alapján minden bizonnyal lengyel felmenőkkel bírt – nem bevágódni akart, hanem többé-kevésbé autentikusan képviselt egy létező, nem is kifejezetten elszigetelt álláspontot. *Incipit Brünhilde*. Vö. Adolf Hitler: *Asztali beszélgetések. Monológok a vezéri főhadiszálláson 1941–1944*. Árkádia, Bp., 1999 (ford. Barabás M.), 141.

5. Irmát lágerben ölik meg 1942-ben, a két gyerek nevelőszülőknél szerencsésen túléli a háborút. A Landmesser-ügyhöz lásd: https://en.wikipedia.org/wiki/August_Landmesser
6. Ezzel persze eszem ágában sincs alábecsülni a közvetett, hosszabbtávú következményt: e fénykép láttán némelyest mégiscsak elviselhetőbb – bár továbbra sem túl kellemes – érzés embernek lenni.
7. Nietzsche: *„Az új felvilágosodás”*. Osiris, Bp., 2001 (szerk. Hévízi O., ford. Kurdi I.), 138.
8. Különös abba belegondolnom, hogy e heroikus-agonikus szentencia náci, illetve kommunista variánsának megkülönböztetéséhez olyan generációs, illetve Polányival szólván személyes tudás tapad, amely általános tudásként vagy érzékként pillanatokon be-

lül el fog tűnni, s csak specialisták kis köreire lesz jellemző. De legalább remélhetőleg továbbél a 22-es *csapdá*-jának ironikusan kiforgatott variánsa, amit szegény Natelynnek vág oda a gyáva, és éppen ezért mindenkit túlélő olasz vénember: „Jobb állva fogadni az életet, mint térden csúszva meghalni.”

9. Itt megjegyeznők: a post-truth és a posztfaktikus mozzanat, vélném, mindig is jelen volt az emberek életében, csak nem így hívták a dolgot – ráadásul a modern filozófiatörténetben legalább egyfelől Nietzsche, másfelől az ún. nyelvi fordulat óta folyamatos a reflexió e jelenség-együttesre. Más kérdés, hogy a tömeges, szegénytelen jelenlétük és penetráns, mindent átható és felülíró elhatalmasodásuk a demokratikus, alkotmányos-parlamentáris, önértelmezésük és önlegitimációjuk szerint szaktudásra épülő rendszerek csúcsein, nos, ez valószínűleg tényleg nóvum. Egy érdekes és gyakorlatias reakció minderre: Michael Schudson: *„Létezhet-e még profeszszionális újságírás – túl az igazságon, Trumpon és a Twitteren?”* (ford. Verébics É. P.) In: 2000, 2017/9, 11–22.
10. Ezen a ponton szögezném le, hogy metaetikán a továbbiakban egyszerűen nem-normatív, legalábbis nem direkt normatív etikát értek. Tudom, hogy ezen túlmenően tengernyi különféle értelemben szokás használni a 'metaetika' kifejezést, de én itt csak annyit értek rajta (ebből kifolyólag egyáltalán nem vagyok bizonyos abban, hogy amikor mondjuk Nietzsche és Mackie metaetiká-

járól szokás beszélni, akkor ugyanabban az értelemben vagy legalább kompatibilis értelemben használjuk a terminust).

11. Habilitációs írása védésekor Hegel állítólag ezzel a csodálatos fordulattal („Annál rosszabb a tényeknek!”) reagált ama aprócska ellenvetésre, hogy a habilitációjában megengedni vélelmezett hét és csakis hét naprendszerbeli bolygóval szemben az év elején találtak egy nyolcadikat is.
12. Akinek egyszerűen szerencséje volt, mert megadatott neki egy gimnáziumi orosz tanár, aki nem a hülyeséget olvastatta velünk, hanem a szent és kevésbé szent, de jó orosz irodalmat; az egyetemen és a 2000-ben pedig megadatott a sokak által ismert Szilágyi Ákos, s szintén az egyetemről kezdve a sajnos nagyon kevesek által ismert Tóth-Barbalics István.
13. Kiss Lajos: „A geopolitika misztikus megalapozása Alekszandr Dugin politika- és államelméletében” In: *Jog, állam, politika*, 2018 X/1, 73–134.
14. Snyder pontjai közül különösen relevánsnak tartom a kettést („Védj meg egy intézményt!”), a hatost („Figyelj

a nyelvre!”), a tízest („Foglalkozz a testeddel!”), a tizenkettést („Vállalj felelősséget azért, ahogy a környezeted kinéz!”) és a tizenhatost („Tanulj a külföldiektől!”). Ezek mindmind józanul körülhatárolható – s az egyes felszólításokat kifejtő részben józanul körül is határolt –, univerzálisan érvényes elgondolások. plankog [Plankó Gergő]: *Egy történész 20 tanácsa a Trump rendszerben élőknek (de magyarként sem hülyeség elolvasni)*. <https://444.hu/2016/11/22/egy-tortenesz-20-tanacs-a-trump-rendszerben-eloknek-de-magyarkent-sem-hulyeseg-elolvasni> Snyder eredetileg Facebook-bejegyzésként tette közzé 20 pontját. Azóta az Fb-bejegyzésből a pontok sorrendjét megváltoztató, a pontokat követő kommentár részt alaposan kibővítő kötet is lett, amely immár magyar fordításban is hozzáférhető: *A zsarnokságról. Húsz lecke a 20. századból*. 21. Század Kiadó, Bp., 2017.

15. <https://444.hu/2016/11/22/egy-tortenesz-20-tanacs-a-trump-rendszerben-eloknek-de-magyarkent-sem-hulyeseg-elolvasni>

© Szöllösi Mátyás